

sini isteyen ikinci bölümü hiçbir zaman uygulanmadı. Birleşmiş Milletler 5 Ocak 1949'da yeni bir kararla halk oylaması konusuna açıklık getirdi.

Ateşkes hattının belirlenmesinden sonra Cammû kesimindeki Azad Keşmir bölgesinin varlığı Birleşmiş Milletler'in ilgili komisyonu tarafından kabul edildi. Ancak Hindistan yetkilileri buraya Pakistan işgali altındaki Keşmir derken Pakistanlılar da Hindistan'ın Cammû-Keşmir eyaletini Hindistan işgali altındaki topraklar olarak tanımlamaya başladılar. 1947 sonrasında haphishaneden çıkarılarak başbakanlığa getirilen Şeyh Abdullah, bağımsızlık arayışları yüzünden 9 Ağustos 1953'te Hint yetkililerince tekrar tutuklandı ve başbakanlığa Bahşı Gulâm Muhammed tayin edildi. 1963'te Bahşı Gulâm, Muhammed Nehru'nun yeni düzenlemelerine zemin hazırlamak üzere görevinden ayrıldı. Aynı yıl Hindistan Parlamentosu, Cammû-Keşmir yönetiminden devlet başkanlığı statüsünü kaldırarak yerine eyalet valiliğini getirdi; başbakanlık da bakanlığa dönüştürüldü. Nisan 1964'te Şeyh Abdullah serbest bırakıldı ve Nehru tarafından Keşmir meselesini görüşmek üzere Pakistan'a gönderildi; fakat iki ay sonra Nehru'nun ölümü üzerine geri çağrıldı. Bu arada Keşmir meselesi yüzünden Pakistan ve Hindistan arasında 1965 ve 1971'de iki büyük savaş yaşandı. Ocak 1975'te Şeyh Abdullah yirmi iki yıllık aradan sonra bakan sıfatıyla tekrar Keşmir'in idaresini eLINE aldı ve Eylül 1982'deki ölümüne kadar bu görevde kaldı.

Şeyh Abdullah'ın ölümünün ardından görevini devralan oğlu Fâruk'un uygulamaları ve Hindistan ile yürüttüğü ilişkiler Keşmîrliler tarafından tasvip edilmeyerek kendisine hain gözüyle bakılmasına ve sonuçta görevinden ayrılmamasına yol açtı. Ocak 1990'dan itibaren Keşmîrlî müslümanlar Hindistan'ın bölgeyi terketmesi için gittikçe yoğunlaşan silâhî bir mücadele başlattı; çıkan çatışmalarda Hint askerleri binlerce Keşmîrlî'yi öldürdü. 1990'dan beri meydana gelen çatışmalarda ölenlerin sayısı bildirilmeyenlerin dışında 50.000'den fazladır ve en az bir o kadar Keşmîrlî'nin de mültecî olarak başka ülkelere gittiği hesaplanmaktadır. Amerika Birleşik Devletleri'nin 1995 yılı insan hakları raporu, Hindistan kuvvetlerinin Cammû-Keşmir'deki siyasi katliamlarının sürdürdüğünü ifade etmektedir. Birleşmiş Milletler'in çeşitli kararlarına rağmen 1947'den beri halledilemeyen Keşmir meselesi, bugün de her an Pakistan ile Hindistan

arasında savaş çıkışmasına yol açabilecek durumdadır.

BİBLİYOGRAFYA :

İbn Rûste, *el-A'lâku'n-nefse*, s. 89; Büzung b. Şehriyâr, 'Acâ'ibü'l-Hind (nşr. P. A. van der Lith), Leiden 1883-86, s. 2; Birûni, *Alberuni's India* (trc. E. C. Sachau), London 1914, s. 206-207; Müstevfi, *Nüzhetü'l-kulûb* (trc. G. Le Strange), London 1919, s. 254; Mirza Haydar Duglat, *Târih-i Reşîdî* (trc. E. D. Ross, nşr. N. Elias), London 1895, s. 417-483; Ebü'l-Fazî el-Allâmî, *Ekbernâme* (nşr. H. Blochmann), Kalkutta 1873-87, s. 710-715; Haydar Mâlik, *Târih-i Keşmir*, India Office Library, nr. 2846; Muhammed A'zam, *Târih-i A'zamî*, Lahor 1890, s. 77-97; W. H. Lawrence, *The Valley of Kashmir*, London 1893; A. Lamb, *Birth of a Tragedy* (Kashmir 1947), Hertingfordbury 1994; P. N. Bazaz, *Azad Kashmir*, Lahore 1951; Aziz Ahmad, *Kashmir Dispute*, Karachi 1959; Mohibbul Hasan, *Kashmir under the Sultans*, Calcutta 1959; a.mlf., "Kashmir", *EI²* (Ing.), IV, 706-710; S. Maqbul Ahmad, *India and the Neighbouring Territories*, Leiden 1960, s. 99-100; R. K. Parmu, *A History of Muslim Rule in Kashmir*, New Delhi 1969; P. N. K. Bamzai, *A History of Kashmir*, New Delhi 1973; S. A. A. Rizvi, *A History of Sufism in India*, New Delhi 1983, I, 289-300, 349-351; a.mlf., *A Socio-Intellectual History of Isnâ 'Ashari Shi'is in India*, Canberra 1986, I, 101-136; A. G. Noorani, *The Kashmir Question Revised*, New Delhi 1991; Ethem Çebecioglu, "Seyyid Ali Hemedani'nin Keşmir'de İslâm'ı Yâyma Faaliyetleri ve Siyasi Düşünceleri", *Tânumi Kaynakları ve Tesirleriyle Tasavvuf* (haz. Coşkun Yılmaz), İstanbul 1991, s. 101-132; *Perspectives in Kashmir* (ed. R. G. C. Thomas), Oxford 1992; L. Longworth Dames, "Keşmir", *IA*, VI, 601-608; Recep Uslu, "Cammû", *DIA*, VII, 137-138; Azmi Özcan, "Hindistan", a.e., XVIII, 76.

SAIYID ATHAR ABBAS RIZVI

KEŞMİRİ

(کشمیری)

Muhammed Enver Şâh Hüseyînî Keşmîri (1875-1933)

Hadis, fikih ve kelâm âlimi.

26 Kasım 1875'te Keşmir'in Vodvân kasabasında doğdu. Ataları Bağdat'tan Hindistan'a göç etmiş, Mütlan ve Lahor'da bir süre ikamet ettikten sonra Keşmir'e yerleşmiştir. Babası Muazzam Şâh, Sûh-reverdiyye tarikatı şeyhiydi (M. Yûsuf Bennûrî, s. 1, 299). Keşmîri ilk eğitimini babasından aldı. Mevlânâ Gulâm Muhammed'den sarf, nahiv, fikih ve usûl-i fıkha dair Arapça ve Farsça kitaplar okudu. 1888'de tahsil için Keşmir yakınında Hezâre bölgесine gitti. Burada kaldığı üç yıl içerisinde usûl-i fıkih, fikih, ilm-i felek (astronomi), mantık ve felsefe dersleri aldı. 1891'de Diyûbend'e geçti. Dârülulûm-i Diyûbend'de başmüderris Şeyhülhind

Mahmud Hasan Diyûbendî, Muhammed İshak Keşmîri ve Halîl Ahmed Sehâren-pûrî'den temel hadis kitaplarını okudu. 1896'da buradan mezun oldu. Ayrıca Reşîd Ahmed Gengûhî'den hadis senedi ve tasavvuf dersleri aldı. Hâkim Vâsil Han'-dan geleneksel tıp öğrendi.

Delhi'deki Medrese-i Abdürrab'da ilk hocağını yaparken Medrese-i Emîniyye'yi kurdu ve buranın yöneticisi oldu; hadis, tefsir ve fıkıh gibi dersler okuttu. 1901'de Keşmir'e gitti, İslah ve eğitim çalışmaları için Medrese-i Feyz-i Âm'ı tesis etti. 1905'te hac görevini yerine getirdi. Birkaç ay Mekke'de kaldıktan sonra Medine'de Şeyhülislâm Ârif Hikmet ve Mahmûdiye kütüphanelerinde el yazmaları üzerinde çalıştı. Hüseyin el-Cîr et-Trabîlusî'den hadis icâzeti aldı (a.g.e., s. 10, 296). Keşmîri, Hicaz'dan dönence iki yıl kadar Medrese-i Feyz-i Âm'da öğretim faaliyetine devam ettiye de ilgisizlik yüzünden Medine'ye yerleşmeye karar verdi. Ancak hocası Şeyhülhind'in Dârülulûm-i Diyûbend'de ders okutmasını istemesi üzerine bu kararından vazgeçerek Diyûbend'de hocalığa başladı; başmüderrislik ve şeyhül-hadîslik makamına kadar yükseldi. Şeyhülhind Mahmud Hasan'ın İngiliz yönetimine karşı verilen mücadele çerçevesinde ülkeden ayrılmasıından (1915) sonra Dârülulûm-i Diyûbend'in yönetimi tamamen Keşmîri'ye kaldı.

Dârülulûm-i Diyûbend'i daha aktif ve yeni ilmlere açık bir yapıya kavuşturmak isteyen Keşmîri burada İslah çalışmaları yapmak istiyordu. Ancak diğer yöneticilerle arasında anlaşmazlık çıkışına bazı hocalar ve bir kısım öğrenciyile birlikte 1927 yılı sonunda medreseden ayrıldı; çalışmalarına Sûrat'a bağlı Dabil'deki Câmia-i İslâmiyye'de devam etti ve hizmetlerini 1931 yılına kadar sürdürdü. Ayrıca telif ve neşriyat için bir ilim meclisi kurdu. Fakat sağlığının bozulması üzerine Diyûbend'e geri döndü; 28 Mayıs 1933'te burada vefat etti.

Bölgentin onde gelen muhaddisleri arasında sayılan ve güçlü hâfızasıyla tanınan Keşmîri'nin belli başlı talebeleri arasında Menâzir Ahsen Geylânî, Bedr-i Âlem Mir'âtî, Muhammed İdrîs Kandehlevî, Muhammed Şeffî ve Muhammed Yûsuf Bennûrî gibi şâhsiyetleri zikretmek mümkündür (Abdürrâşîd Erşad, s. 297-298).

Keşmîri fıkıh ilmine de ilgi duymuş. Hanefî fıkıhnın belli başlı eserlerini ve İmam Şâfiî'nin *el-Üm* adlı kitabını incelemiştir, bölgentin geleneğine uyarak Hanefî fıkıhına bağlılık göstermiştir. Abdül-

KEŞMİRİ

fettâh Ebû Gudde, İslâm âleminin XX. yüzyıldaki altı büyük fakihini tanıttığı eserinde ilk olarak Keşmîrî'ye yer vermiştir. Şeyhü'lislâm Mustafa Sabri Efendi, Keşmîrî'nin *Darbü'l-hâtem 'alâ hûdûsi'l-âlem* adlı risâlesini Sadreddîn-i Şîrâzî'nin *el-Esfârü'l-erba'*'sına tercih ettiğini söylemiş, M. Zâhid Kevserî ondan övgü ile söz etmiş (M. Yûsuf Bennûrî, s. 305). Muhammed İkbal müşkil aklî ve felsefi konularda kendisine başvurmuştur (Muhammed Ezher Şah, s. 163-166; Seyyid Mahbûb Rîzî, II, 75). Keşmîrî tasavvûfî hayatın hiç ayrılmamıştır. Babasından başka Reşîd Ahmed Gengûhî ve Mahmûd Hasan Diyûbendî'den de icâzet almıştı. Mûridlerinin durumuna göre Çiştîyye, Sühreverdiyye ve Nakşibendîyye'nin ezkârını öğretirdi. Şiir ve edebiyatla da ilgilenmiş, 15.000 beyitten fazla şiiri olduğu belirtilmiştir (M. Yûsuf Bennûrî, s. 176-194).

Gulâm Ahmed Kâdiyânî'nin başlattığı hareketi yakından takip eden Keşmîrî bu harekete şiddetle karşı çıkmıştır (Abdülhay el-Hasenî, VIII, 82). Hayatının son dönemlerini Kâdiyânîliğin reddi konusuna ayırmış, Kâdiyânîlik'e ilgili on kadar eser telif etmiştir. 25 Ağustos 1932'de meşhur Bahâvelpûr davasında (*Mukaddime-i Bahâvelpûr*) raportör sıfatıyla Kâdiyânîliğin İslâm dışı bir hareket olduğunu ispat için beş gün boyunca konuşma yapmıştır (mahkeme zabıtları, *Mukaddime-i Mirzâ'iye Bahâvalpûr Rôdâd-i 1926-1935* adıyla üç cilt halinde bir araya getirilmiştir [hz. Hâkim Muhammed Ekber, Lahor 1988]). Cem'iyet-i Ulemâ-i Hind'in Peşâver'deki toplantısında İngiliz siyasetini açıkça eleştirmiş, İngilizler'e karşı kurtuluş savaşı başlatan Mustafa Kemal'in başarı haberleri üzerine 1922'de onu öven Arapça bir kaside yazmıştır (M. Yûsuf Bennûrî, s. 188-190). Keşmîrî, Diyûbendî ekolü içinde itidalî temsil etmiş, değişik fikirlere hoşgörülüye bakmıştır. Onun İbn Teymiyye, İbn Hacer el-Askalânî ve Muhyiddin İbnü'l-Arabî'ye hayranlık duyduğu belirtilmektedir (Abdülhay el-Hasenî, VIII, 82).

Eserleri. 1. *Feyzü'l-bârî 'alâ Şâhihi'l-Buhârî* (I-IV, Kahire 1357). Müellifin *Şâhihi'l-Buhârî* derslerindeki takrirlerinin öğrencilerinden Bedr-i Âlem Mir'âtî ve Muhammed Yûsuf Bennûrî tarafından kaleme alınması ile oluşturulmuş bir eserdir. 2. *Ma'ârifü's-Sünen*: *Şerhu Süneni't-Tirmîzî* (nşr. Muhammed Yûsuf el-Bennûrî, Karaçi, ts. [el-Mektebetü'l-Bennûriyye]). 3. *el-'Arfû's-şezî 'alâ Câmi'i't-Tirmîzî* (nşr. Muhammed Çerâğ, Diyû-

bend, ts.). 4. *Muâkaddimetü Envâri'l-bârî* (I-II, Gucrânvâl 1981). 5. *Envâri'l-bârî Urdu şerhu Şâhihi'l-Buhârî* (I-II, Gucrânvâl 1988; bu iki eser, Keşmîrî'nin verdiği derslerin Ahmed Rîzâ Bîcnîri tarafından kitap haline getirilmiş şeklidir). 6. *Da'vet-i Hîfz-i Îmân* (I. Bölüm, Kanpur 1351; II. Bölüm, Bîcnûr 1351). 7. *en-Nûrû'l-sâ'iz 'alâ nâzîmî'l-ferâ'iz* (baskı yeri yok, 1355). 8. *Felsefetü'l-İzdivâc* (Peşâver 1360). 9. *Hâtemü'n-nebiyyîn* (trc. Muhammed Yûsuf Ludhyânevî, Mültaç 1398). 10. *'Akîdetü'l-İslâm fî hayâti 'Isâ 'aleyhisselâm* (Dabil 1961). Hz. 'Isâ'nın halen yaşayıp yaşamadığı konusuyla ilgili olarak Kur'an'da ve hadis kaynaklarında yer alan bilgilerle ulemânın görüşlerini ihtiva etmektedir. Eser, önce bazı açıklamalar ve yeni konular ilâve edilerek *Tâhiyyetü'l-İslâm hâsiyetü 'Akîdetü'l-İslâm* adıyla neşredilmiştir (Dabil 1932). 11. *Müşkilâtü'l-Kur'ân* (Delhi 1938; Mültaç, ts. [İdâre-i Te'lîfât-ı Eşrefiyeye]). Kırk sekiz sûrede yer alan 190 müşkil âyetin açıklanıldığı eser Muhammed Yûsuf Bennûrî tarafından neşredilmiş olup nâşir eserin başına bir giriş ve *Yetîmetü'l-beyân li-müşkilâtü'l-Kur'ân* adıyla bir risâle eklemiştir (tanıtımı için bk. Muhyiddin el-Elvâ, XXXVIII/9-10 [1967], s. 978-981). 12. *İkfârû'l-mülhidin fî zârûriyyâti'd-dîn* (Dabil 1931). İslâm'ın temel inanç konularını reddeden veya

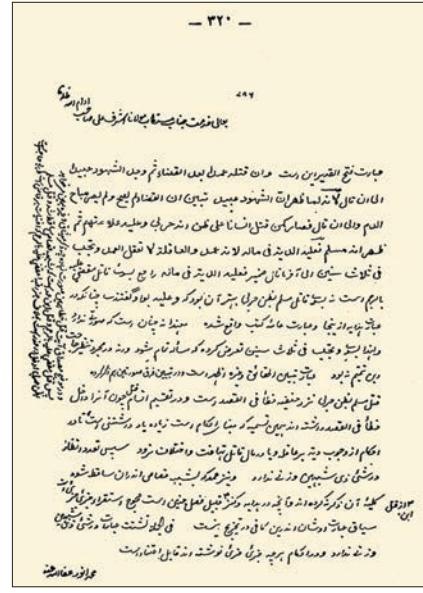
te'vile yönelenlere karşı yazılmıştır. 13. *Faslü'l-hîjâb fî mes'eleti Ümmî'l-kitâb* (Dabil 1931). Namazda Fâtiha sûresinin okunmasına dairdir. 14. *Neylü'l-ferkadeyn fî refî'l-yedeyn* (Dabil 1931). Namazda ellerin kaldırılmasıyla ilgili olup hâsiyesi *Beslü'l-yedeyn li-Neylü'l-ferkadeyn* ile birlikte de basılmıştır (Dabil 1932). 15. *Mirkâtü'l-târem li-hûdûsi'l-âlem* (Dabil 1932). 16. *Darbü'l-hâtem 'alâ hûdûsi'l-âlem* (Dabil 1935). 17. *Înâs bi-ityâni'l-İlyâs* (Dabil 1961). Yahudilerin Hz. İlyâs'ın yeniden dünyaya geleceğine dair iddialarına cevap niteliğindedir. 18. *et-Taşîrî bîmâ tevâtere fî nûzûli'l-Mesîh*. Muhammed Şeffî'ın tertibiyle Abdülfettâh Ebû Gudde tarafından neşredilmiştir (Halep 1965; 2. bs., Halep - Beyrut 1982). 19. *Keşfî's-sitr 'an mes'eleti'l-vitr* (Dabil 1934). Son on eser bir arada *Mecmû'atü Resâ'ili'l-Keşmîrî* adıyla da basılmıştır (I-IV, Karaçi 1416/1996).

Keşmîrî'nin diğer eserleri de şunlardır: *Hâtimetü'l-hîjâb fî Fâtihati'l-Kitâb; el-İthâf li-mejhâbi'l-ahnâf* (Zâhir Ahsen en-Nîmeyî el-Bihârî'nin Âşâru's-sünen adlı eseri üzerine yapılan hâsiye ve ta'likatın oluşan kitabı el-Meclisü'l-ilmî tarafından yayımlanmıştır); *Sehmü'l-ğayb fî kebidi ehli'r-rayb; Emâli' alâ Süneni Ebî Dâvûd* (Abdülfettâh Ebû Gudde, s. 49-50); *Kitâb fi'z-zebbi 'ân Kurrati'l-ayneyn* (Şâh Veliyyullah ed-Dihlevî'nin *Kurratü'l-ayneyn fî taşâlli's-şeyhayn* adlı kitabını savunmak amacıyla Farsça olarak yazılmıştır; bk. M. Yûsuf Bennûrî, s. 128); *Emâli' alâ Şâhihi'l-Müslim* (a.g.e., s. 291); *Hâsiye 'alâ Süneni'l-İbn Mâce* (kaybolmuştur). Keşmîrî'nin çeşitli konularda henüz yayımlanmamış kitap, ta'likat, hâsiye ve risâleleri de bulunmaktadır (Tâceddin Medenî, s. 152).

BİBLİYOGRAFYA :

Keşmîrî, *et-Taşîrî bîmâ tevâtere fî nûzûli'l-Mesîh* (nşr. Abdülfettâh Ebû Gudde), Kahire 1402/1982, neşredenin girişi, s. 32; Abdülhay el-Hasenî, *Nûzhetü'l-hâvâtîr*, VIII, 82; Muhammed Ezher Şah, *Hayât-i Enver*, Delhi 1955, s. 163-166; M. Yûsuf Bennûrî, *Nefâtü'l-anber fî hayâti imâmi'l-âsîr es-Şeyh Enver*, Karaçi 1389/1969, s. 1-6, 10, 48-93, 128, 130-132, 135, 176-207, 291, 296, 299, 305-313; M. Habîbullah Muhtâr, *el-Mukâddimâtü'l-Bennûriyye*, Karaçi 1400/1980, s. 135-136; Seyyid Süleyman Nedîvî, *Yâd-i Reftegân*, Karaçi 1983, s. 146; Enzâr Şâh Mes'ûdi, *Nâkş-i Devâm*, Lahor 1989, s. 207-274; Abdürreşîd Erşad, *Bis Barey Müselmân*, Lahor 1990, s. 297-298; Tâceddin Medenî, 'Allâme Enver Şâh Keşmîrî aôr unki 'îlmî Hîdmât, Kerek 1991, s. 43-51, 80-82, 91-122, 152; Abdülfettâh Ebû Gudde, *Terâcîmü sittetin min fukâhâ'i'l-âlemî'l-İslâmî fî'l-karnî'r-râbi'* 'âşer ve âşâruhümü'l-fîkiyye, Halep - Beyrut

Keşmîrî'nin Eşref Ali Tehânevî'ye yazdığı mektup (Bennûrî, s. 320)

1417/1997, s. 13-81; Seyyid Mahbûb Rîzî, *Mü-kemmel Târih-i Dârû'l-ülüm-i Digûbend*, Karaçî, ts. (Mîr Muhammed Kütübhanî-i Merkezî-i îlm ü Edeb), II, 75; Bedrû'l-Hasan el-Kâsimî, *Îmâ-mü'l-âşr es-Şeyh Muhammed Enver Şâh el-Keşşâfî*, Diyûbend, ts.; Ahmed Rîzâ Bîcnîrî, *Melfûzât-ı Muâhidîs Keşşâfî*, Lahor, ts.; Muhyiddîn el-Elvâî, "el-Mû'ellefâtü'l-Arabiyye li-'ulemâ'î'l-Hindî'l-müslîmîn", ME, XXXVIII/9-10 (1967), s. 976, 978-981; "Muhammed Enver Şâh", *UDMî*, XIX, 376.

ABDÜLHAMİT BİRİŞK
KHALID ZAFARULLAH DAUDI

el-KEŞŞÂF

(الكتاف)

Mu'tezile âlimlerinden Zemahserî'nin
(ö. 538/1144)
ağırlıklı olarak
dirayet metoduyla yazdığı tefsiri.

Tam adı *el-Keşşâf 'an hakâ'iķi ġavâ-mizi't-tenzîl ve 'uyûni'l-ekâvîl fî vücûhi't-te'vîl*'dir. Bazı kaynaklarda *el-Keşşâf 'an hakâ'iķi't-tenzîli'n-nâtiķ 'an de-kâ'iķi't-te'vîl* veya sadece *el-Keşşâf 'an hakâ'iķi't-tenzîl* adıyla zikredilir. Zemahserî, Adliyye fîrkasına mensup âlimlerin bir tefsir yazması hususundaki israrlarının yanı sıra hayatının son döneminde Mekke'de mücâvir olarak bulunduğu sırada Emîr Ebû'l-Hasan ibn Vehhâs'ın da isteği üzerine eserini 526 (1132) yılında yazmaya başlamış ve iki yılda tamamlamıştır. Tefsirini öven Zemahserî kitabını iki yılda tamamlamasını, otuz yılda yapılabilecek işleri iki yılda gerçekleştiren Hz. Ebû Bekir'in başarılı hizmetlerine benzeterek bunun Kâbe'nin feyziyle mümkün olduğunu söyley. Müellif, eserinin mukadîmesinde Kur'an'ı tefsir etmenin zorluğuna dikkat çekerek bunu yapacak kişinin Arap dili ve belâgatında, bedî' ve beyân ilimlerinde derin vukuf sahibi olmasının yanında diğer ilimlerde de geniş bilgi birikiminin bulunması, zihîn melekelerinin ve sezgi yeteneğinin güçlü olması, çalışma disiplinine sahip bulunması gibi özelilikler taşıması gerektiğini belirtir (*el-Keşşâf*, I, 3-4).

Zemahserî çalışmalarını hazırlarken daha önce yazılan belli başlı tefsir, kiraat ve belâgat kitaplarına başvurmuştur. Şemseddin el-İsfahânî, *el-Keşşâf*'ın temel kaynağını Zeccâc'a ait *Me'âni'l-Kur'ân* adlı eser olduğunu söyley (Keşfû 'z-zunûn, II, 1482), İbn Taġrîberdî ise *el-Keşşâf*'ta Rummânî'nin metodunun takip edildiğini kaydeder. Rivayet tefsiri konusunda Mucâhid, Amr b. Ubeyd, Ebû Bekir el-Esam ve Rummânî'nin yanı sıra Müşeb-

bihe, Râfîza ve mutasavvifeye ait tefsirler; kiraat ilimlerinde Abdullâh b. Mes'ûd, Hâris b. Süveyd ve Übey b. Kâ'b'ın mushafları; dil ve edebiyat alanında Sîbeyîhi'nin *el-Kitâb'*, Mûberred'in *el-Kâmil'*, Ebû Ali el-Fârisî'nin *Kitâbü'l-Ḥûc-câ*'sî ile *Kitâbü'l-Halebiyyât'*, Câhîz'in *Kitâbü'l-Ḥayevâن'*, müellîfin *Nevâbiğü'l-kelim'* ve *en-Nesâ'iħu's-sîgar'*; tasavvufta ise İbn Havşeb, Tâvûs b. Keysân ve Mâlik b. Dînâr'a isnat edilen sözler ve menkibeler *el-Keşşâf*'ın belli başlı kaynakları arasında yer alır.

Dirayet metoduna göre yazılan eserde rivayetlere de yer verilerek iki metot birleştirilmiştir. Âyetler tefsir edilirken çeşitli hadisler nakledildiği halde Müslîm'in *el-Câmi'u's-ṣâḥîh'i* dışında kaynak zikredilmez. Âyetler, öncelikle dil ve belâgat kaideleriyle eski Arap şiirleri dikkate alınarak aklın ilkeleri ışığında tefsir edilirken çokince tahlillerle kelimeлерin ihtiva ettiği mecazi mânalar keşfedilmeye çalışılır. Bununla birlikte nûzûl sebepleri üzerinde durulurken hem hadislerde hem sa-

hâbe sözlerine başvurulur. Bu arada özellikle sûrelerin fazileti hakkında zayıf ve uydurma rivayetlere yer verilir; bazan rivayetlerin zayıf olduğu da belirtilir. Müellîf kiraat farkılılıklarına dikkat çekerek bunlar arasında Kur'an'ın üslûbuna uygun düşenleri tercih eder. Eserde nesrin hikmetine temas edilerek nâsih ve mensûh âyetler belirlenmeye çalışılır. Ahkâm âyetlerinden müellîfin fıkıhta mensup olduğu Hanefî mezhebine uygun hükümler çıkarılırken Şâfiî mezhebine ait görüşlere de yer verilir. Eserde uygulanan akıcı metodun bir gereği olarak çelişkili gibi görünen âyetlerin te'vîl üzerinde durulur, Kur'an'da çelişkili bilgiler bulunmadığı belirtilerek bu husustaki itirazlar cevaplandırılır. Bu tür konular açıklanırken Kur'an'ın Kur'an'la ve sünnetle tefsirine ilişkin örnekler de zikredilir. Eserde Mu'tezile mezhebinin ilkelerine uygun olan âyetler muhkem, aykırı olanlar ise müteşâbih sayilarak müteşâbihler muhkemlerin ışığında te'vîl edilir; nahiv ve belâgat kaideleri de bu mezhepcî hedefi ger-

el-Keşşâf'ın ilk iki sayfası (Saraybosna Gazi Hüsrev Bey Ktp., nr. 211)

